

Коментована публікація

УДК 821.161.2

Ольга Циганок

ОПISУ ПОХОРОНУ АМВРОСІЯ ДУБНЕВИЧА (інтермедіальний формат тексту)

У контексті інтермедіальності аналізується опис похорону Амвросія Дубневича середини XVIII ст., уперше публікується оригінальний текст і віршовий переклад. У поетичному описі урочистої похоронної процесії через візуальні елементи та музичні образи взаємодіють різні види мистецтва. Ефект картини допомагають створити розгорнуті порівняння, а враження безперервності процесії – анжамбемани. Візуальність підкреслює форма запису: почергове поперечне написання перших та останніх літер (подвійний акровірш).

Ключові слова: *поетики, опис похорону, похоронна поезія.*

„Descriptio funeris” [опис похорону] в європейських літературах має тривалу літературну традицію, починаючи від поем Гомера. У панегіричній поезії, зокрема в „Сільвах” Стація, на опис похорону натрапляємо як на окрему частину твору (яка подекуди змішується з „lamentatio” [оплакуванням] і „consolatio” [утішенням]) або подаються лише його елементи [14, с. 339; 14, с. 369; 14, с. 425 etc.]. У давній українській літературі опис похорону виступає також як жанровий різновид фунерального письменства. Іларіон Ярошевицький у київській поетиці „Cedrus Apollinis” [Аполлоновий кедр] (1702), у розділі „De descriptione” [Про опис], наводить приклад такого твору [11, арк. 205 (зв.) – 206].

Літературні взірці в поетиках і риториках та тексти, писані як „imitatio” таких творів, заслуговують на особливу увагу. У барокових трактатах словесності нерідко саме вони виконували генологічні функції. Це пов’язано із запровадженням до шкільної практики філологічних методів ранніх гуманістів, зокрема вивченням латини через засвоєння літературних взірців [9]. Що стосується опису похорону, то генологічна функція зразків і „шкільних” творів цього роду ще більш увиразнюється, адже якихось теоретичних настанов, які регламентують написання саме цього виду похоронного письменства, у київських поетиках не знайдено.

Амвросій Дубневич – видатна постать в історії української культури: у 1727–1731 рр. був префектом Київської академії, у 1731–1737 рр. – її ректором, а у 1742–1750 рр. – єпископом Чернігівським і Новгород-Сіверським. У Чернігівському літописі згадується: „**1750. Архієрей Амвросій преставився.** Того ж часу присутній на тому з’їзді (елекція, вибори гетьмана. – О.Ц.) превелебний єпископ чернігівський Амвросій Дубневич захворів і преставився в Глухові

февраля 25-го” [2]. Це був покровитель Чернігівського колегіуму, на що вказується, зокрема, у чернігівській поетиці 1750 р.: „Illustrissimo ac Reverendissimo domino domino Ambrosio Dubniewycz, episcopo czenihowiensi et novogradeci severiensi, domino et patrono scholarum postrarum munificentissimo perennem felicitatem” [Найяснішому і найшановнішому владиці, владиці Амвросію Дубневичу, Єпископу Чернігівському і Новгород-Сіверському, владиці і дуже щедрому патрону наших шкіл довічного процвітання] [10, арк. 25].

Мирослава Андрущенко звернула увагу на рукописну збірку фунеральних творів, доданих до згаданої вище поетики, охарактеризувала їх як зібрання поетичних вправ на задану тему – епітафії Амвросію Дубневичу, назвала 15 акровіршів слов’янською та польською мовами однотипними, вказала на необхідність публікації збірника як факту наявності стійкої поетичної традиції в Чернігові в середині XVIII ст. [1, с. 143]. Завдання цієї статті – увести в науковий обіг та розглянути крізь призму інтермедіальності один із цих шкільних віршів, у якому вбачаємо високу естетичну цінність. Наводимо повністю польський текст (зберігається правопис оригіналу) і робочий переклад українською мовою, оскільки вони раніше не публікувалися.

OPISANIE

CEREMONII podczas wniesienia w Cerkiew katedralne Ciała Jasnie W Bogu Przeoswątconego Ambrosiusza Dubniewicza Biskupa Czernihowskiego y Novogradka Siewierskiego

OKAZANEY

W roku 1750, Marca, 5 dzien.

- A** ch krasnomowcy, Z wysokiego Nieba
 dla opisania tey rzeczy potrzeb **A**
M izerny iednak, ia ktoren tam krokiem
 szedłem na wszystko patrząc swoim oke **M**
 5 **B** iore odwagę, aby wielkich osob
 Mąza, obrządek opisac w ten sposo **B**
R adę wczyniwszy Bobrowicki na dwor
 Ciało Pasterza przywiezianą w polo **R**
O d Bobrowicy ż w poniedziałek rano
 10 gdy iak należy obrząd iuz przybran **O**
S ławnie na szesciu koniach erat Ductus
 a przytym graves w ludziech wzniecił fluctu **S**
I echali naprzod Kozaci armati
 potym studenci szedli ordinat **I**
 15 **C** zciwie piosnki serca swego w smutku
 spiewaiąc przytym funebralnym skytk **C**
S zedł potym ingens sacerdotum coetus
 Amaros z oczu wylewaiąc fletu **S**
D aley Iezecki Archymandryta rząd
 20 Kączył Bylinski, a w ślad jego odtą **D**
C zciwie niosli iuz przy samym boku

Truny kleynoty rozne na widok Ц
 В yli zas wszyscy iak na morzu korab
 (ah) utraciwszy swoy do portru powa В
 25 N aybardziey za noc recly mieli ten Dzień
 Krewni patrona, widząc znikł iak cie N
 I ego nazwyskem Maliszewsci Dzieci
 Tak tez Moszezanski Nikolaus trzec I
 E hew wołali posladuiąc trunie,
 30 W zrokiem podobni ekliptyczney luni E
 W same z iuz cerkiew niosł się od kapłanow
 Kupie ydących pospołstwa y pano W
 I ak też organy wybornieyszey ręki
 Dzwony dosc wszędzie wydawaly dzwęk I
 35 C o gdy ze wszystkim przyszedło na koniec
 Gdy iuz na własny wzniesianą na thronie C
 N kaplanow ieden kaznodzieia oraz
 Zasług pasterza chwalił godnie obra N
 [10, арк. 318–318 (зв.)].

[ОПИС

ЦЕРЕМОНІЇ під час внесення в кафедральний Собор Тіла Ясно в Богу
 Преосвященного Амвросія Дубневича, єпископа Чернігівського і
 Новгород-Сіверського

ПРОВЕДЕНОЇ

року 1750, березня 5 день.

А х, тут промовця з високого неба
 Щоб описав це прикликати треб А
 М ушу нікчемний я однак, що кроком М
 Йшов там, дивився на все власним око М
 5 Б ути відважним, щоб з великих досить Б
 Мужа обрядок описать в цей спосі Б.
 Р аду вчинивши, й Бобровицький на двір Р
 В сяйві привезли тіло – був то пасти Р.
 10 О д Бобровиці ж, в понеділок рано О,
 С лавно на конях шістьох одправляли С
 При тому люди сильно хвилювали Сь.
 І козаки йшли першими з шаблями І
 15 У них на серці смуток, фунеральну І
 Пісню співали в пошану, прощальн У
 С тан йшов духовний після цього – сила С
 Сльози пекучі із очей котили Сь,
 20 Д алі Єзецький архімандрит пішо Д
 Скінчив Білінський, за ним зразу слі Д ом
 У шані несли при боці самому У
 Гробу клейноди усякі потом У
 Б о були усі, як на морі човен, Б

Ах, приплив у порт утративши пова **А** ,
 25 **Н** іччю став день той для патрона
 близьких,
 Мовили, бо зник-бо наче тінь, умить ві **Н**
І його ім'ям троє – Мошезанський
 Миколай, також Діти Малішевськ **І**
 „**А** х!” - ячали, „Ах!” за гробом в бентезі,
 30 **Л** ик у них, як серп, місяцю, у теб **А**
В церкву саму вже вносили всі разом
З панства, громади, дехто із монахі **В** ,
І також руки виборної влади
 Дзвони повсюдно голосно лунал **И**
 35 **Н** ас настав, коли урешті дібрались,
І на власний трон його влаштували,
 Проповідник теж гідно заслуг безлі **Н**
П астиря хвалив, образ славив, велич].

Аналіз вірша „ОPISANIE CEREMONII...” показує, що в тексті взаємодіють різні види мистецтва. Маємо справу з класичним випадком інтермедіальності. Як вказував М. Л. Гаспаров, „інтертекст, як і метафора та метонімія, не знають меж якоїсь мови”, вони також зберігаються при зміні виражальних засобів, характерних для різних мистецтв [4, с. 7].

В описі урочистої похоронної процесії чимало місця займають візуальні елементи (автор усе бачив власним оком, тіло єпископа блищить, прибране, як велить обряд, учні несуть при самому боці труни різні клейноти, щоб усі побачили). Ефект картини посилюють розгорнуті порівняння: усі були такі, як корабель на морі, який, поки прибув до порту, втратив усю свою привабливість; кривні патрона говорили, що цей день для них став ніччю, бо усвідомили, що єпископ зник як тінь; невідомі нам діти Малішевські і Миколай Мошезанський виглядали, як екліптичний місяць. Уживання при описі візуальних елементів сприяло виконанню функції, яку ставила перед творцем опису пізня антична риторика (Афтоній із Антіохії) та услід за нею барокова поетика (Феофан Прокопович): через оповідання зробити предмет мовби наочним [6, арк. 360].

Рядки 1–6 вірша – розгорнутий „topos modestiae” [топос скромності]. Формули самоприниження автора характерні для європейських літератур усіх часів і народів. Під впливом Святого Письма та античних теоретиків літератури Ціцерона і Квінтіліана, вони щедро розсипані в письменстві польсько-українського літературного пограниччя та по українських рукописах і стародруках [8, с. 61–62]. Звернемо увагу лише на думку Матея Сарбевського: коли оратор визнає, що йому не вистачає або слів, або здібностей, або голосу, або часу чи, зрештою, ще інших засобів, необхідних для належного викладу теми, то це додає поемі блиску [13, с. 222]. Блиск – це знову ж таки із царини малярства, і небесний красномовець, якому б годилося описати

церемонію, органічно вводить нас у світ візуальних елементів, зорових образів. Візуальність посилюється також тим, що маємо справу з нетиповим віршем-ключем: перші букви непарних рядків оригіналу та останні букви парних рядків, прочитувані зверху вниз, розкодовують „AMBROSIUS DUBNIEWICZ” (акро- і телевірш, який ще називають подвійним акровіршем). Текст-ключ у концентрованому вигляді виражає зміст твору і, за авторським задумом, повинен бути виділений читачем. Художній ефект посилює форма запису: особливе, поперечне написання літер акровіршу. Подекуди автору непросто узгодити вимоги акровіршу і силабічного польського 11-складовика. На допомогу приходять латинські вирази „erat Ductus”, „fluctuS”, „armati”, „ordinatI”, „ingens sacerdotum coetus”, „Amaros ... fletuS”. Їхню наявність у тексті можна пояснити сакральною функцією, прагненням за допомогою латини як мови еліти ще більше піднести предмет опису. Не варто забувати про характерне для середини XVIII ст. вживання макаронічної мови. Однак пояснення потребами версифікації чи не найпереконливіше: автору було важно добрати польські лексеми з потрібною останньою літерою, не випадково латинські відповідники ставляться в основному в кінці вірша.

Завершальний акорд опису церемонії – лексема „obraZ”, яка в польській мові має також значення „картина” – логічний фінал, останній штрих. Проповідник гідно прославляв заслуги пастиря, змальовуючи яскраву картину. Якщо врахувати, що характерними особливостями прозової художньої мови були ритм та інтонація в межах такої семантико-синтаксичної структури, як період (5, с. 113), то згадка про похоронну промову-проповідь також, можливо, справляє музичний ефект.

Ротра funebris [похоронна церемонія] у давню добу відбувалася при участі не лише малярства, а й музики. Як стверджує польська дослідниця епітафій Барбара Мілевська-Важбінська, „...у старопольську добу католицький похорон набував форму винятково багатого, багатоденного видовища, яке супроводжувалося відповідними, часто написаними спеціально з цієї нагоди літературними та музичними творами і старанно підібраним пластичним оформленням” (12, с. 83). Враховуючи віковичну багатокультурність українських земель (ще 1750 року в Чернігові похорон православного єпископа описується польською мовою!), можемо сміливо говорити, що останні земні почесні високому українському церковному достойнику були також видовищні.

Важливе місце при описі церемонії похорону Амвросія Дубневича займають інші інтермедіальні асоціації – музичні образи (опечалені учні співають сумні пісні, діти за гробом вигукують ім'я померлого єпископа вперемішку зі скорботними зойками, усюди дзвонять дзвони). Наявність у тексті вигуків – одна із форм прикликання померлого, створення вигляду його присутності.

Враження безперервності процесії посилюють у вірші анжамбемани – розбіжність синтаксичних пауз із ритмічними, кінцем вірша (...krokiem / Szedłem...; ...wielkich osob / Maża..., ...rząd / Kaczył...

тощо). Як вказує М. Л. Гаспаров, численні анжамбемани створюють прозову інтонацію, яка майже нівелює віршовий ритм, що є значним виражальним засобом, наприклад у драматичному вірші. Уникання анжамбеманів властиве класицизму, культивування – романтизму і деяким поетичним школам ХХ ст. [3].

Можливо, відсутність частини знаків пунктуації, особливо в кінцівці віршів, не випадкова, а виконує подібну функцію досягнення ефекту безперервності процесії, констатує її злагоджений характер. Словесна музика імітує, відтворює вербальними засобами рух. Урочистість церемонії не дозволяє актуалізувати антимузичні концепти („смерть”, „тиша”, „спокій”, „сон” тощо). І те, що маємо справу з акро-телевіршем, також не випадкове – візуальний (формальний) і музичний характер такого роду віршів посилюють відчуття синтезу різних видів мистецтв, створюють враження, що в цій поезії переплелися музика й малярство.

Таким чином, інтермедіальний підхід допомагає висвітлити у чернігівському вірші 1750 р. глибинні шари прихованого у творі змісту, допомагає краще збагнути високу культуру доби пізнього Бароко. Завдання майбутнього – проаналізувати кризь призму інтермедіальності інші твори давньої української літератури, щоб встановити, наскільки типовими були тексти, у яких злилися поезія, музика й образотворче мистецтво.

1. Андрущенко М. Парнас віршотворний: Києво-Могилянська академія та український літературний процес XVIII ст. / Мирослава Андрущенко. – К. : Українська книга, 1999. – 208 с.
2. Апанович О. Ще одне джерело з історії України XVIII сторіччя [Електронний ресурс] / Олена Апанович // Україна. Наука і культура : щорічник. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 213–231. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/chernlet/chern05.htm>. – Назва з екрана.
3. Гаспаров М. Л. Очерк истории европейского стиха / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука. – 1989. – 302 с.
4. Гаспаров М. Л. Интертекстуальный анализ сегодня / М. Л. Гаспаров // Материалы конференции, посвященной 80-летию Ю. Лотмана. – Тарту, 2002. – С. 7–8.
5. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. і їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / В. П. Маслюк. – К. : Наук. думка, 1983. – 234 с.
6. Прокопович Ф. Сочинения / Феофан Прокопович ; / под ред. И.П. Еремина. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1961. – 512 с.
7. Циганок О. Генологічні концепції фунерального письменства в Україні XVII–XVIII ст.: основні напрямки досліджень / Ольга Циганок. – К. : Університет „Україна”, 2011. – 176 с. – (Студії з україністики ; випуск X).
8. Циганок О. З історії латинських літературних впливів в українському письменстві XVI–XVIII ст. / Ольга Циганок. – К. : Педагогічна преса, 1999. – 104 с.

9. Яковенко Н.М. Протестантські і католицькі школи. Замоїська академія [Електронний ресурс] / Наталя Миколаївна Яковенко // Історія української культури. Т. 2. (Українська культура XIII – першої половини XVII століть). – К., 2001. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/istkult2/ikult2.htm>. – Назва з екрана.
10. [Чернігівська поетика 1750 р.] : [Рукопис] // Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Фонд 1. № – 6528. – 360 арк.
11. Cedrus Apollinis ... 1702. : [Рукопис] Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Шифр ДС / П 241. – 209 арк.
12. Milewska-Ważbińska B. Ars epitaphica. Z problematyki łacińskojęzycznych wierszy nagrobnych / Barbara Milewska-Ważbińska. – Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 2006. – 208 s.
13. Sarbiewski M.K. О poezji doskonałej czyli Wergiliusz i Homer (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus) / M.K. Sarbiewski. – Wrocław, 1954. – 526 s.
14. Statius P. Papinius. Silvae. Book II. A Commentary by Harm Jan van Dam. – Leiden : E.J. Brill, 1984. – 526 p.

Аннотация

В контексте интермедиальности анализируется описание похорон Амвросия Дубневича середины XVIII в. Впервые публикуется оригинальный текст и стихотворный перевод. В поэтическом описании торжественной похоронной процессии через визуальные элементы и музыкальные образы взаимодействуют различные виды искусства. Эффект картины помогают создать развернутые сравнения, а впечатление непрерывности процессии – анжамбеманы. Визуальность подчеркивает форма записи: поочередное попережное написание первых и последних букв (двойной акростих).

Ключевые слова: поэтики, описание похорон, похоронная поэзия.

Summary

In the article, there is an analysis of the description of the Ambrose Dubnevych funeral, held in the middle of the 18th century. The original text and poetical translation are published for the first time. Various forms of art interact through the visual elements and music images in the poetic description of a solemn funeral procession. Wide comparisons create a painting's effect, and enjambments help to make an impression of continuity of the procession. The alternating transverse of the first and last letters (double acrostic) as a form of writing emphasizes the visual effect.

Key words: poetry, the description of the funeral, funerary poetry.

Стаття надійшла до редколегії 30.09.2011 р.